

УДК 332.142.4

Топчубаев А.Б. - г.и.к., доцент, ОшКГУ, Шарипова М. - окутуучу, ОГПИ.

Түштүк Кыргызстандын аймагындагы калктуу конуштарда ичүүчү таза суу менен камсыздоо проблемалары

Суу сыйлаган зор болоор,
Суу кордогон кор болоор
(элдик макал).

Калктын саламаттыгын сактоо – бул коомдун бирден-бир орчундуу маселеси. Алардын ичинде эң негизгилердин бири болуп сапаттуу ичүүчү таза суу менен камсыз кылуу маселеси болуп эсептелет. Андан кийин сапаттуу ичүүчү таза суу маселесине байланыштуу эң эле терс жагдайы - бул бактериялар, вирустар жана мителер, санитардык нормадагы таза суунун жоктугу же жетишпегендигинин натыйжасында, жугуштуу оорулар орун алууда. Жалал-Абад областы акыркы жылдары ич келте ооруусунун катталышы боюнча республикада негизги орундардын бирин ээлеп келе жатат. Ич келте ооруусунун көбөйүп кетүүсүнүн негизги себептеринин бири болуп, үйлөрдөн чыккан булганыч суулардын тазаланбай, залалсыздандырылбай туруп дарыяларга кошулуусунун натыйжасында пайда болууда. Ал эми Түштүк Кыргызстандын айрым шаарларында пайдаланылган суулар толук түрдө тазаланууга жана залалсыздандырууга булганыч сууларын тазалоочу жайынын жетишсиз (40-60%) иштегендиги эпидемиологиялык оорулардын келип чыгышына шарт түзөт. Эпидемиологиялык оорулардын көбөйүшүнүн негизги себептеринин бири болуп айыл-кыштактарда суу түтүкчөлөрү айрым аймактарда ушул күнгө чейин жок же болбосо толук кандуу иштебей турат. Ошол себептен ал жердеги жашоочулар сууларды арыктардан алып колдонууга муктаж болууда. Калкты ичүүчү суу менен камсыздоо менен эл чарбасынын тармактарынын суу ресурстарын пайдалануусун салыштыруу аркылуу, айрыкча дарыя агымынын суу менен камсыз болуусун билүүгө болот.

Совет доору ураган мезгилден тартып Кыргызстандын алкагында, анын ичинде Түштүк Кыргызстандын аймагында экологиялык абалдын кескин түрдө начарлай баштаган. Алсак, 1990-жылдан тартып Кыргызстандын аймагында экологиялык абал кескин өзгөрүүсү калктын ден соолугуна терс таасирин тийгизгип, түрдүү оорулардын келип чыгышы себеп болууда.

Айрыкча совет доорунда курулган суу түтүкчөлөрү иштен чыгып калкты таза суу менен камсыз кылууга жана аны кармап турууга каражаттын жоктугунан курулган суу түтүктөрү иштен чыккан. Калкты таза суу менен камсыз кылуу мамлекет тарабынан колго алынбагандыктан ар түрдүү ичеги карын, гепатит жана башка суу аркылуу жугуучу оорулардын саны көбөйүп кетишине жол берилген.

Азыркы учурда калкты таза суу менен камсыздоо негизги актуалдуу проблемалардын бири, анткени жер бетиндеги таза суунун ресурсу улам тездеп өсүп жаткан өнөр жайларды жана айыл чарбасын камсыз кылуу үчүн жетишсиз болуп бара жатат. Негизги себеп, таза суунун булганышы улам артып жаткандыгында. Түштүк Кыргызстандын айылдарында суу түтүктөрүн куруу, айылдарды таза суу менен камсыздоо мамлекет алдындагы стратегиялык мааниси зор маселе бойдон калууда.

Бүгүнкү күнү калктын үчтөн бир бөлүгүнө суу түтүкчөлөрү жеткирилип, айыл жериндеги калктын 21% гана таза суу менен камсыз болгон.

Ичүүчү таза суу менен камсыз кылуу системалары моралдык жана материалдык жактан эскилиги жеткен. Суу түтүкчөлөрүнүн басымдуу бөлүгү 30 жылдан ашуун мезгилден бери ремонттоло элек жана аларды алмаштыруу зарылчылыгы келип жеткен. Түштүк Кыргызстандын аймагындагы айылдардын дээрлик көпчүлүк бөлүгүндө суу менен камсыз кылуучу түтүкчөлөр жок. Алсак, Баткен жана Жалал-Абад областтарындагы айылдардын төрттөн бир бөлүгүнө гана суу түтүкчө системалары орнотулган.

Биздин изилдөөлөрдүн маалыматтарына караганда, Ош областында калктын ичүүчү таза суу түтүкчөлөрү менен камсыз болушу 1993-жылга чейин 53% түзсө, ал эми ичүүчү суу менен камсыз болгон айыл Жалал-Абад областында – 43%, ал эми Баткен областынын аймагында 42% түзөт. Ал эми Түштүк Кыргызстандын аймагы боюнча алсак, анда жалпы калктын 47%тин гана түзөгөн. Ош областы боюнча 7601 суу алуучу колонка болсо, алардын 944 иштебестен, бузулган абалга келген.

Таза ичүүчү суунун адамдардын ден-соолугун чыңдоодогу маанисин эске алып, айыл калкын таза ичүүчү суу менен камсыз кылуу максатында атайын долбоор иштелип, Кыргыз мамлекети калкты ичүүчү таза суу менен камсыз кылуу проблемасын ийгиликтүү чечүү максатында бир катар донорлор менен сүйлөшүүлөрдү жүргүзүп, Азия өнүктүрүү банкы Ош, Баткен жана Жалал-Абад областтарында суу түтүкчөлөрүн орнотуу боюнча 32 жылдык мөөнөткө жеңилдетилген кредит бөлүп берүүнү чечишкен.

Түштүк Кыргызстандын аймагында «Таза-Суу» программасы 1999-жылдан тартып аракеттер жасалып, 2001-жылдын аягына чейин алгачкы долбоорлук иштер аткарылган. Иликтөөлөрдүн негизинде Түштүк Кыргызстандын аймагында 1 117 айыл болсо, анын ичинен 528 айылда (1993-жылга чейин) суу түтүкчөлөрү союз мезгилинде курулган жана иштен чыга баштаган. Түштүк Кыргызстандын аймагындагы 589 айылда суу түтүкчөлөрү жок, жергиликтүү калк арыктан, булактардан жана ачык көлмөлөрдөн колдонушат. Жалал-Абад областында 434 айылдын ичинен 246 айылда суу түтүктөрү, Ош областында 487 айылдын ичинен 229 айылда суу түтүктөрү жана Баткен областында 196 дан 114 айылда суу түтүктөрү жок.

2002-2010 – жылдары Түштүк Кыргызстандын аймагында Азия өнүктүрүү банкынын «Калктуу конуштардын деңгээлинде инфраструктуралык кызмат көрсөтүү» долбоору тарабынан курулуш иштери жана кайрадан оңдоо-түзөө иштери башталып, Баткен областында 59 айыл, Ош областында 121 айыл жана Жалалабад областында 55 айыл таза суу менен камсыз болуп, Түштүк Кыргызстандын аймагындагы үч областта жалпысынан 429 450 адам ичүүчү таза суу менен камсыз болгон. 2002-жылдан тарта 2008-жылга чейин Түштүк Кыргызстандын аймагындагы 1117 айылдын ичинен 235 айылдарда оңдоо, кайра куруу иштери жүргүзүлүп, жалпы айылдардын 21% таза ичүүчү суу менен камсыз болду. Азыркы мезгилде Түштүк Кыргызстандын аймагында 882 айылда суу түтүктөрү жок жана (реабилитациялоого) кайра калыбына келтирүүгө муктаж.

Түштүк Кыргызстандын айылдарынын 79% тинде суу түтүктөрү жок, сууну булганган каналдардан, арыктардан жана дарыялардан алып өздөрүнүн керектөөсүнө жумшашат. Азыркы кезге чейин Ош областы боюнча 487 калктуу пункттан 366 айыл суу түтүгүн пайдаланбайт.

Түштүк Кыргызстандын аймагындагы айылдардын суу түтүгү менен эң төмөнкү деңгээлде камсыз болгон райондор: Баткен – 21%, Кадамжай - 15%, Ала-Бука - 0%, Аксы - 14%, Базар-Коргон - 16%, Тогуз-Торо – 21%, Токтогул - 4%, Чаткал - 9%, Сузак - 11%, Алай -28%, Араван – 4%, Кара-Кулжа – 10%, Кара-Суу – 29%, Өзгөн - 10%, Чоң-Алай

району - 9%. Бирок, бул маалыматтарда, райондун борборлору менен айыл жериндеги калктуу пунктар биргеликте каралган.

Бул маселени чечүү үчүн, биз сууну пайдалануучулар жана колдонуучуларды аныктоону туура көрдүк. Изилденип жаткан аймактагы калкынын жалпы саны 2408,7 миң адам, же болбосо анын ичинен 72% калк айыл жеринде жашашат. Азыркы кезде Түштүк Кыргызстанда 1 117 калктуу пункт, анын ичинен 235 айыл (429 450 адам) борборлоштурулган суу түтүктөрүнөн пайдаланышат же болбосо Түштүк Кыргызстандын калкынын 21% түзөт.

Айыл жеринде күнүнө 40-70 литр суу пайдаланат. Бул көрсөткүч башка мамлекеттерге салыштырмалуу өтө төмөн. Ош областтык мамлекеттик санитардык-эпидемиологиялык көзөмөлдөө борборунун маалыматы боюнча облустун аймактарындагы айыл-кыштактардын 64% борборлоштурулган ичүүчү суу менен камсыз болуп, ал эми калган айылдардын калкы сапатсыз сууну пайдаланууда. Мындайча айтканда, арыктагы, каналдагы агын сууну колдонушууда. Ата-бабалардан калган «Аккан сууда арам жок» деген сөз тилекке каршы, бардык учурда эле туура эмес. Себеби, агын суунун жогору жагын жайыт катары колдонуу, ар кандай таштандылар ташталса, суунун сапаты гигиеналык талаптарга жооп берээрине кепилдик жок.

Адабияттар

1. Автоматизация математического моделирования движения воды и примесей в системах водотоков. В.П.Рогунович.
 2. Комплексное использование водных ресурсов С.В.Яколев.
 3. Гидрометрия. И.Ф.Карасев, А.Б. Василев.
- Мир воды. В.Ф. Дерпольц